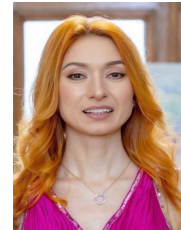

ЕТАПИ ПОДІЛУ СПІЛЬНОГО МАЙНА ПОДРУЖЖЯ: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

Федорченко Наталія Володимирівна,

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри загальноюридичних дисциплін,
цивільного права та правового забезпечення туризму
Київського університету туризму, економіки і права,
головний науковий співробітник відділу приватноправових досліджень
Інституту правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії наук України

Лісовий Сергій Анатолійович,

аспірант
Інституту правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії наук України

У науковій статті на основі аналізу доктринальних положень і судової практики виділено етапи поділу спільного майна подружжя. Здійснено детальний огляд наукових досліджень, які висвітлюють різні аспекти майнових відносин між подружжям, у тому числі поділу їх спільного майна.

Зауважено, що поділ майна подружжя може бути добровільний і примусовий (у судовому порядку). За добровільного порядку сторони самі здійснюють аналіз того, що вони вважають спільною власністю, а також мають враховувати положення Сімейного кодексу України, який визначає, які речі належать, а які не належать до спільної власності подружжя, містить нормативні стандарти поділу такого майна.

Обґрунтовано, що в силу принципу правової визначеності правові норми сімейного законодавства, які визначають порядок поділу спільного майна подружжя, повинні бути чіткими, зрозумілими, однозначними, передбачуваними та стабільними. Підкреслено важливість принципу рівності в разі поділу спільної сумісної власності, що закладає презумпцію рівності часток, від якої можна відступити або добровільно (подружжя укладає шлюбний договір чи договір про поділ майна), або в судовому порядку за наявності поважних причин.

Проведений аналіз норм Сімейного кодексу України дав нам можливість виділити чотири основні нормативні стандарти поділу спільного майна подружжя: гарантування принципу рівності, справедливості та свободи договору щодо поділу майна; врахування інтересів сім'ї, найкращих інтересів дитини та добросовісності поведінки одного з подружжя під час поділу спільного майна; поділ спільного майна подружжя має відбуватися в натурі, передбачення присудження неподільних речей одному з подружжя, а речей для професійних занять тому з подружжя, чия професія; непоширення позовної давності на поділ спільного майна подружжя, поки шлюб не розірвано, та трирічний строк давності – після розірвання шлюбу.

Виявлено важливі позиції Верховного Суду під час розгляду справ про поділ спільного майна подружжя, а також осіб, які проживають у фактичних шлюбних відносинах.

Доведено, що етапи поділу спільного майна подружжя відрізняються залежно від того, чи добровільний чи примусовий відбувається поділ. У процесі добровільного поділу нами виділено два етапи, а в процесі примусового (судового) поділу виділено три обов'язкові та два факультативні етапи.

Ключові слова: спільне майно подружжя, поділ майна, етапи поділу, судове рішення, справедливість.

Fedorchenko Nataliia, Lisovyi Serhii. Stages of Division of Common Marriage Property: Problems of Theory and Practice

In the scientific article, based on the analysis of doctrinal provisions and court practice, the stages of the division of joint property of spouses are highlighted. A detailed review of scientific studies was carried out, which highlight various aspects of property relations between spouses, including the division of their joint property.

It is noted that the division of the property of the spouses can be voluntary or forced (by court order). In the case of a voluntary order, the parties themselves carry out an analysis of what they consider joint property, and must also take into account the provisions of the Family Code of Ukraine, which defines which things belong and which do not belong to the joint property of spouses, contains normative standards for the division of such property.

It is substantiated that due to the principle of legal certainty, the legal norms of family legislation, which determine the order of division of joint property of spouses, should be clear, understandable, unambiguous, predictable and stable. The importance of the principle of equality in the division of common shared property is emphasized, which lays down the presumption of equality of shares, from which it is possible to depart either voluntarily (the spouses enter into a marriage contract or an agreement on the division of property), or in court if there are valid reasons.

The analysis of the norms of the Family Code of Ukraine allowed us to identify four main regulatory standards for the division of joint property of spouses: guaranteeing the principle of equality, justice and freedom of contract regarding the division of property; taking into account the interests of the family, the best interests of the child and the good faith behavior of one of the spouses when dividing joint property; the division of the common property of the spouses must take place in kind, providing for the awarding of indivisible things to one of the spouses, and things for professional occupations to the spouse whose profession; non-extension of the statute of limitations for the division of the joint property of the spouses until the marriage has been dissolved and the three-year limitation period – after the dissolution of the marriage.

Important positions of the Supreme Court in considering cases on the division of joint property of spouses, as well as persons living in de facto marital relations, have been revealed.

It has been proven that the stages of the division of joint property of spouses differ depending on whether the division is voluntary or forced. We have identified two stages in the process of voluntary separation, and three mandatory and two optional stages in the process of forced (judicial) separation.

Key words: *joint property of spouses, division of property, stages of division, court decision, justice.*

У випадках коли подружжя вирішує здійснити поділ спільного майна як в умовах шлюбу, так і під час його розірвання, або ж після розірвання шлюбу, важливим є дотримання процедурних вимог і засад до такого поділу, врахування принципів рівності та справедливості, а також правової визначеності. Водночас судова практика доволі різна, і важливо в аспекті принципів правової визначеності, рівності та справедливості дослідити доктринальні положення, практику застосування законодавства й виокремити етапи поділу спільного майна подружжя.

У доктрині приватного права України недостатньо висвітлено проблематику поділу майна подружжя, особливо етапів такого поділу. Чимало праць присвячено або тільки аналізу особистих немайнових прав подружжя [1], або в аспекті їх співвідношення з майновими правами

подружжя [2]. Л. В. Красицька здійснила ґрунтовний аналіз майнових прав батьків і дітей [3]. На рівні дисертаційних досліджень з'ясовано проблеми правового режиму майна членів сім'ї (І. В. Жилінкова) [4], проблеми правового режиму нерухомості, якою володіють спільно члени сім'ї (А. Д. Стоянов) [5], компаративні аспекти поділу майна подружжя в Україні та Європейському Союзі (О. В. Мельниченко) [6], проблеми гармонізації національного сімейного законодавства із стандартами ЄС у частині майнових відносин подружжя (О. С. Простибоженко) [7], а також суто процесуальні особливості щодо вирішення майнового спору щодо поділу спільного майна подружжя (Ю. Ю. Цал-Цалко) [8]. Крім того, проаналізовано окремі аспекти обмеження деяких майнових прав подружжя (В. О. Кожевникова) [9]. При цьому вказані публікації та дослі-

дження не враховують сучасних тенденцій щодо поділу спільного майна подружжя, більшість із них розкриває етапи поділу спільного майна фрагментарно.

Метою статті є виокремлення на основі аналізу доктринальних положень і судової практики етапів поділу спільного майна подружжя.

Поділ майна подружжя може бути добровільний і примусовий (у судовому порядку). У разі добровільного порядку сторони самі здійснюють аналіз того, що вони вважають спільною власністю (щодо речей без підтверджених документів придбання, наприклад недорогих побутових речей або тих речей, щодо придбання яких втрачено підтверджуючі документи), а також мають враховувати положення Сімейного кодексу України, який визначає, які речі належать, а які не належать до спільної власності подружжя, містить нормативні стандарти поділу такого майна.

Зупинимось на нормативних стандартах поділу спільного майна подружжя, що визначені Сімейним кодексом України, оскільки вони однаково застосовуються як до добровільного, так і примусового поділу. Вказані стандарти необхідні в аспекті принципу правової визначеності, який сформувався під час застосування Європейським судом з прав людини Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод і проявляється в такому: «...повинні бути наявні правові підстави для того, щоб втручатися у право особи; суди створюються виключно на підставі закону; мають бути правовими нормами регламентовані процедури встановлення вини; має бути передбачена процедура оскарження вироків, гарантована компенсація судових помилок; недопустиме повторне засудження, а також покарання за злочин [10, с. 17–18]. Конституційний Суд України постійно під час розгляду справ оперує принципом правової визначеності, розглядаючи його як ключовий елемент верховенства права, який визначає правові основи обмеження прав людини, стандарти для практичного обмеження в поєднанні суто з передбачуваністю правових норм, які застосовуються в таких обмеженнях, визначають критерії для передбачення юридичних наслідків поведінки учасниками відносин [11; 12]. Тож принцип правової визначеності

передбачає, що правові норми сімейного законодавства, які визначають порядок поділу спільного майна подружжя, повинні бути чіткими, зрозумілими, однозначними, передбачуваними та стабільними.

Крім того, вказані норми мають узгоджуватися із засадами рівності та справедливості. На думку М. В. Менджул, принцип рівності є концептуальною сутністю сімейних відносин, який утверджується через субпринципи (заборони дискримінації та гендерної рівності), а дія принципу рівності в сімейному праві, на думку науковиці, зумовлює таке: сімейно-правові норми гарантують всім учасникам сімейних відносин рівність, передбачають наявність засобів захисту від дискримінації; допускають диференціацію у правовому статусі учасників сімейних правовідносин лише за об'єктивно обґрунтованих підстав; наявність привілеї для певного учасника сімейних відносин повинна визначатися законом з дотриманням при цьому легітимачії мети та пропорційності; передбачення додаткової гарантії та прав для учасників сімейних відносин можливе тільки для здолання структурної нерівності; рівність результатів для будь-яких учасників сімейних відносин передбачається законом; порушення принципу рівності може оскаржуватися в судовому порядку [13, с. 4]. З указаним підходом можна погодитися, і він має важливе значення і для розуміння важливості принципу рівності при поділі спільної сумісної власності, де закладено презумпцію рівності часток, від якої можна відступити або добровільно (подружжя укладає шлюбний договір чи договір про поділ майна), або в судовому порядку за наявності поважних причин.

У доктрині приватного права доволі часто принцип справедливості розглядають у поєднанні із засадами добросовісності та розумності (які повинні забезпечувати передбачення цивільно-правовими нормами рівності в умовах для кожного учасника цивільних відносин, гарантувати для нього захист прав та інтересів, створювати передумови для поваги до прав інших учасників відносин, а також до суспільної моралі) [14, с. 304]. У контексті нашого дослідження слід зауважити, що принцип справедливості органічно пов'язаний як із принципом рівності, так і із засадами добросовісності та розум-

ності, які визначають легітимність всіх етапів поділу спільного майна подружжя.

Проведений аналіз норм Сімейного кодексу України (далі – СК України) дав нам можливість виділити такі нормативні стандарти поділу спільного майна подружжя:

1) гарантування принципу рівності, справедливості та свободи договору щодо поділу майна (зокрема, ст. 69 СК України відповідно до принципів рівності та справедливості передбачено право кожного з подружжя на поділ спільного майна, незалежно від того, чи розірвано шлюб. Частина 2 статті 69 СК України чітко врегулювала право на укладення договору про поділ майна подружжя. Щодо рівності часток, то вона визначена ст. 70 СК України, як і право відступити від принципу рівності за шлюбним чи іншим договором);

2) урахування інтересів сім'ї, найкращих інтересів дитини та добросовісності поведінки одного з подружжя в разі поділу спільного майна (частини 2 та 3 ст. 70 СК України передбачають, що суд може відступити від рівності часток за наявності важливих обставин: недобросовісної поведінки одного з подружжя, у тому числі небажання дбати про матеріальний добробут сім'ї, ухилення від утримання дитини, знищення сімейного майна; недостатності аліментів для утримання дітей до їх повноліття, а також непрацездатних повнолітніх доньки / сина);

3) поділ спільного майна подружжя має відбуватися в натурі (ч. 1 ст. 71 СК України), передбачення присудження неподільних речей одному з подружжя, а речей для професійних занять – тому з подружжя, чия професія (ч. 2 та ч. 3 ст. 71 СК України), а компенсація за частку в нерухомому майні можлива тільки за наявності згоди подружжя (ч. 4 ст. 71 СК України);

4) непоширення позовної давності на поділ спільного майна подружжя, поки шлюб не розірвано, та трирічний строк давності – після розірвання шлюбу (ст. 72 СК України).

Отже, Сімейний кодекс України передбачив нормативні стандарти до поділу спільного майна подружжя, які відповідають принципам правової визначеності, справедливості, рівності та свободи договору.

Для з'ясування, яким чином нормативні стандарти застосовуються на практиці та які етапи є у процесі поділу спільного майна подружжя, нами здійснено аналіз

постанов Верховного Суду. Під час розгляду відповідних категорій справ встановлено наявність таких ключових правових позицій:

– подання позову із вимогою про поділ майна, яке є спільною сумісною власністю, вважається ефективним способом захисту прав подружжя, що має змогу справедливо та без обтяжливих судових процедур врегулювати спір;

– під час розгляду справи про поділ спільного сумісного майна як подружжя, так і осіб, що проживають однією сім'єю, але не зареєстрували шлюб, необхідне «встановлення обсягу спільно нажитого майна», що слід розглядати як вимогу про доведення обставин, які або спростовують, або не спростовують наявну презумпцію спільної сумісної власності (суд має це вирішити в мотивувальній частині рішення, тож заявляти окремо вимогу про визнання об'єкта спільним сумісним майном не є необхідним);

– визначення юридичних фактів проживання сім'ями без реєстрації шлюбу в спорах про поділ майна є насамперед підставами позовів, отже, це не може бути самостійним способом захисту прав подружжя [15].

Найбільш поширеним серед практиків є підхід, коли виділяють у процесі поділу спільного майна подружжя два етапи: 1) визначення розміру часток чоловіка та жінки в майні; 2) поділ майна пропорційно до розміру часток.

На нашу думку, у разі добровільного поділу майна існує саме два етапи: 1) досягнення згоди про добровільний поділ майна з визначенням часток; 2) оформлення нотаріально посвідченого договору про поділ спільного майна подружжя. При цьому процес примусового або ж судового поділу спільного майна подружжя складніший і передбачає такі етапи: 1) ініціювання одним із подружжя подання позову про поділ майна подружжя; 2) визначення судом обсягу майна, яке підлягає поділу, а також часток у такому майні кожного з подружжя; 3) додатковий етап, який може бути відсутній, – врахування найкращих інтересів дитини, інших обставин, які дають змогу відступити від презумпції рівності часток; 4) поділ спільного майна подружжя в натурі; 5) ще один додатковий етап – примусове виконання рішення суду про поділ спільного майна подружжя.

Отже, Сімейний кодекс України передбачив нормативні стандарти до поділу спільного майна подружжя, які відповідають принципам правової визначеності, справедливості, рівності та свободи договору, що підлягають врахуванню подружжям як у разі поділу майна добровільно, так і в судовому порядку. Етапи поділу спільного майна подружжя відрізняються залежно від того, чи добровільний чи примусовий відбувається поділ. У процесі добровільного поділу нами виділено два етапи (досягнення згоди про добровільний поділ майна з визначенням часток; оформлення нотаріально

посвідченого договору про поділ спільного майна подружжя), а в процесі примусового (судового) поділу можна виділити три обов'язкові (ініціювання одним із подружжя подання позову про поділ майна подружжя; визначення судом обсягу майна, яке підлягає поділу, а також часток у такому майні кожного з подружжя; поділ спільного майна подружжя в натурі) та два факультативні (врахування найкращих інтересів дитини, інших обставин, які дають змогу відступити від презумпції рівності часток; примусове виконання рішення суду про поділ спільного майна подружжя) етапи.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кохановська О. В. Особисті немайнові права і обов'язки чоловіка і дружини, не врегульовані у главі 6 СК України. *Актуальні проблеми приватного права* : матеріали XVII наук.-практ. конф., присвяч. 97-й річниці з дня народження д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. АН УРСР В. П. Маслова (Харків, 22 лютого 2019 р.). Харків : Право, 2019. С. 69–71.
2. Калітенко О. М. Особисті відносини подружжя та відносини подружжя стосовно їх майна : автореф. десерт. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків. 2001. 20 с.
3. Красицька Л. Проблеми здійснення та захисту особистих і майнових прав батьків і дітей : дисертація доктора юридичних наук : спеціальність 12.00.03. Київ, 2015. 496 с.
4. Жилінкова І. В. Проблеми правового режиму майна членів сім'ї : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2000. 39 с.
5. Стоянов А. Д. Правовий режим нерухомого майна членів сім'ї : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2016. 211 с.
6. Мельниченко О. В. Поділ майна подружжя за законодавством України та країн Європейського Союзу : автореф. дисерт. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ. 2015. 19 с.
7. Простибоженко О. С. Гармонізація законодавства України із законодавством держав – членів Європейського Союзу щодо правового режиму спільності майна подружжя : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2017. 20 с.
8. Цал-Цалко Ю. Ю. Процесуальні особливості розгляду спорів щодо поділу спільного майна подружжя : автореф. дисерт. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03. Одеса, 2010. 21 с.
9. Кожевникова В. О. Правове регулювання здійснення та обмеження окремих майнових прав подружжя. *Часопис Київського університету права*. 2017. № 3. С. 154–157.
10. Темченко В. І. Верховенство права у практиці Євросуду та Конституційного Суду України. *Наукові записки. Юридичні науки*. 2007. Том 64. С. 15–20.
11. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) абзацу восьмого пункту 5 частини першої статті 11 Закону України «Про міліцію» від 29 червня 2010 року № 17-рп/2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v017p710-10> (дата звернення: 10.10.2024).
12. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 7 частини другої статті 42 Закону України «Про вищу освіту» від 20 грудня 2017 року № 2-р/2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-17> (дата звернення: 10.10.2024).
13. Менджул М. В. Теоретичні проблеми дії принципів сімейного права : дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.03. Харків, 2020. 544 с.
14. Харитонов Є. О., Харитонова О. І. Принципи цивільного права України в контексті їхнього співвідношення з DCFR. *Актуальні проблеми держави і права* : зб. наук. пр. / редкол.: В. В. Завальнюк (голов. ред.) [та ін.] ; відп. за вип. М. В. Афанасьєва. Одеса : Юрид. л-ра, 2015. Вип. 75. С. 302–309.
15. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 23 січня 2024 року у справі № 523/14489/15-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116920101> (дата звернення: 11.10.2024).